

Vereniging Oudheidkamer Twente

't Inschrien

drieëndertigste jaargang nr. 1, januari 2001

Ewarsaamutgave van het
VAN DEINSE INSTITUUT

'T INSCHRIEN

VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE ACADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

*Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.***Redactie:**

A.J. Bolusset-Brunt, Mirabeau/Delden
 H. Hagens, Almelo
 H.A. Kleerebezem, Borne
 J.J.H. Meijer, Hengelo
 A.L.A. Wevers, Hengelo
 Eindredacteur:
 M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deirse Instituut, Het Elderinkshuis
 De Klomp 35, 7511 DG Enschede
 Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744
Website: <http://www.obd.nl/deirse.htm>
 Abonnementsprijs f 15,- per jaar
 Losse nummers f 5,- (excl. verzendkosten)
 Postrekening nr. 7460146
 Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,
 Giro Rabobank nr.90.20.08
 t.n.v. penningmeester Van Deirse Instituut

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk)
 aanleveren op **diskette** met **uitdraai**.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen,
 Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander,
 Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook,
 is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming
 van de redactie.

Grafische vormgeving & Druk: SOWECO Almelo.
 [ISSN 0166-3984]

INHOUD

- Januari 2001 *Thea Kroeze* 1
- Thema 2001 *Redactie* 2
- Uit het Elderinkshuis
 Aukje Krommendijk 3
- Thema 2001
 Historische werken in Twente
 J.J.H. Meijer 7
- Een onbekend orgel van Elberink
 H.C.J. Wullink 12
- Merk- en stoplappen in de collectie
 van de Oudheidkamer Twente
 (VDI) 1
 M. Paskamp-van Santen 18
- De havezate Dubbelink
 J.W. Hakstegen 22
- Bekende boeken uit de bibliotheek
 van de Oudheidkamer Twente
 (VDI) 1 *D. Taat* 29
- Lezingen 33
- Excursie *E. Jans* 35
- Boekennieuws
 o.a. H. Scholtmeijer 36

JANUARI 2001

Hoe je 't ook wendt of keert: als er een jaarwisseling nadert raak je altijd aan het mijmeren. Een beetje melancholiek ook soms, zo van: hoe was het en wat wordt het.

Gelukkig heeft Aukje Krommendijk u in de rubriek 'Uit het Elderinkshuis' op de hoogte gehouden van het reilen en zeilen. We mogen rustig stellen dat we het Van Deinse Instituut steeds duidelijker op de kaart van Twente hebben gezet en onze activiteiten 'Twentebreed' hebben gepresenteerd. Terugblikken kunnen we dus gevoeglijk achterwege laten. Wat rest is 2001 en wat er verder volgt.

Plannen genoeg, we zullen u daarover steeds informeren. Voor het uitvoeren daarvan hebben we uw ondersteuning hard nodig. Als men een instituut als het onze optimaal wil laten functioneren en onze doelstellingen verwezenlijken, is men voor een groot deel afhankelijk van de inzet en de support van de achterban; leden, donateurs en medewerkers.

't Is goed om aan het begin van 2001 onze dank aan u allen uit te spreken. Wij zullen proberen in de toekomst de streekcultuur van Twente verder uit te dragen. We zullen proberen zoveel mogelijk studieuze activiteiten te organiseren om de inwoners van Twente te wijzen op onze rijke streekculturele achtergrond.

We hopen u binnen ons werk regelmatig te ontmoeten; uw stem wordt zeer gewaardeerd.

En, last but not least, wens ik u allen natuurlijk het allerbeste toe voor 2001!

Thea Kroese,
directeur VDI

UITNODIGING NIEUWJAARSBIJEENKOMST

Het bestuur van het VDI nodigt hiermee alle leden, donateurs en medewerkers uit voor de traditionele nieuwjaarsbijeenkomst. Dit feestelijke samenzijn zal dit keer plaatsvinden op:

donderdag 25 januari 2001
in het Techniek Museum 'HEIM'
aanvang 19.30 uur

Het HEIM is gelegen aan de Bornsestraat 7 te Hengelo. Er is parkeergelegenheid op eigen terrein, links van het museum.

Komt allen, de directeur heeft weer van alles voor ons in petto!

BIJ DE OMSLAG: *Vloeiweide bij de Noordmolen in Delden*

Foto: Helmig Kleerebezem

THEMA 2001

Zoals u van ons gewend bent, publiceren we in elke jaargang van 't Inschrien een aantal artikelen rondom een jaarthema. Het onderwerp kiezen wij niet zelf, uw redactie. We laten ons daarbij leiden door de jaarthema's, zoals die worden vastgesteld door de directeur van het Centrum voor Volkskunde te Utrecht, mevrouw I. Stroucken.

Voor het jaar 2001 is dat thema: 'Water'.

De invulling van dit thema wordt wél door ons vastgesteld. Gezien de actualiteit van het onderwerp hebben we er voor gekozen aandacht te besteden aan ons oppervlaktewater. Vanaf 2005 mag er geen lozing van afvalwater op het oppervlaktewater meer plaatsvinden; tot dat moment zullen er jaarlijks méér beperkende maatregelen worden ingevoerd met als doelstelling, dat oppervlaktewater en grondwater schoon moeten worden en schoon moeten blijven. Achtergrond van dat beleid is, dat ons drinkwater zuiverder moet worden en dat ook het EEG-beleid er in voorziet, dat het oppervlaktewater zó schoon wordt, dat er vanaf 2020 alleen nog schoon water richting zee stroomt. Twente, vanouds een waterrijk gebied met zijn venen en talrijke waterlopen, leent zich uitermate goed voor een themajaar 'Water'.

Oorspronkelijk hadden we de intentie om de serie in 't Inschrien van januari 2001 te openen met een artikel over de historische afwateringssystemen in Twente en de inspanningen van met name het Waterschap Regge en Dinkel om die beken en riviertjes schoon te houden. Ondertussen hebben we kunnen vaststellen, dat een dergelijk artikel reeds is opgenomen in het Jaarboek Twente 2001 (p. 7-22), geschreven door ing. T.J. de Jong en getiteld: 'Ontwikkelingen in het waterbeheer'. We verwijzen onze lezers gaarne naar dit artikel.

In plaats daarvan openen we nu met het artikel 'Historische waterwerken in Twente', waarin een aantal voorbeelden van waterwerken uit Twente's geschiedenis, welke zijn gerelateerd aan oppervlakte water, besproken wordt.

In het aprilnummer besteden we aandacht aan een historische stap om de lozing van menselijk afval op het oppervlaktewater te reduceren: de aanleg van sanitaire afvoer op Twickel. Ook in Twente is en wordt gewerkt aan het verkrijgen van goed water voor industriële processen. In een aantal gevallen moesten daar speciale waterleidingen voor worden aangelegd, zoals bij Spanjaard in Borne. Hierover berichten we in het juli-nummer. En in ons laatste nummer alweer, dat van oktober, zal aandacht worden besteed aan maatregelen ter voorkoming van ziekten als tyfus en cholera, welke in belangrijke mate veroorzaakt worden door het drinken van verontreinigd water.

Lezers, die nog meer ideeën hebben over water-gerelateerde artikelen, worden van harte uitgenodigd contact op te nemen met onze eindredacteur.

De redactie

...uit het Elderinkshuis

Begin oktober 2000 schudde het Elderinkshuis letterlijk op zijn grondvesten. Het statige onderkomen van het VDI heeft dat wel vaker, maar dan figuurlijk gesproken en vooral op momenten dat er spannende dingen gebeuren. De gemeente Enschede, momenteel druk bezig alle wegen van de stad overhoop te halen onder het motto: het moet eerst slechter worden voor het beter wordt, liet het wegdek van De Klomp verwijderen. Dit gebeurde met zoveel geweld en gedreun dat het gebouw letterlijk stond te schudden. Alle medewerkers die op de 1ste en de 2de etage aan het werk waren, kwamen verontrust naar beneden. Dankzij kordaat optreden van onze directeur werden de werkzaamheden al snel gestopt; zij bracht de uitvoerders in onvervalst Nederlands aan het verstand dat ze onverantwoord bezig waren vlak voor het oudste gebouw van de stad. En dat eventuele schade aan het gebouw onverwijld bij de bouwdienst in rekening gebracht zou worden. Daarna ging het afgraven als het ware fluisterend verder.

Het toeval wilde dat Ad Verlinde, onze provinciale archeoloog, juist die ochtend op bezoek was. We hebben nog even gekeken in de diepe gaten in de grond maar helaas geen spectaculaire vondsten gedaan.

De werkzaamheden aan De Klomp zorgden er een paar keer voor dat het VDI zonder water kwam te zitten. Wel lastig maar op zich niet zo erg, natuurlijk; voor koffie- en afwaswater konden we terecht bij onze overburen, de Stichting Humanitas, die wel water had. Het is soms ongelijk verdeeld in deze wereld. Maar het is frappant hoeveel mensen juist op 'waterloze' momenten gebruik moeten maken van het toilet.

De slechte huisvesting van het VDI is al vaak beschreven en besproken. Het lijkt me niet nodig de nadelen van het Elderinkshuis hier nog eens op te voeren. Het bestuur is al langere tijd bezig te proberen een beter en vooral ruimer onderkomen te vinden. Tot dusver is dat nog niet gelukt. Maar misschien dat een nieuwe ontwikkeling in de regio een oplossing kan bieden. Door de vorming van de Hof van Twente, d.w.z. de gemeentelijke herindeling van Twente, staan er namelijk nogal wat gemeentehuizen op de nominatie afgestoten te worden. Over het algemeen zijn dit grote, centraal gelegen panden, goed toegankelijk en met kelders, zolders en parkeerruimte. Als het zou lukken één van die gemeentehuizen te veroveren voor het VDI, dan houdt dat automatisch in het vertrek van het instituut uit Enschede. Dat zou jammer zijn, vinden veel mensen, maar niet onoverkomenlijk als het gaat om het behoud voor de toekomst van

het instituut. Hoewel, ik heb al horen fluisteren dat het Enschedese gemeentehuis ook grotendeels leeg komt te staan na de verhuizing van het ambtelijk apparaat naar het nieuwe stadskantoor. Dus, wie weet???

De presentaties van het Jaarboek Twente 2001 en de Twentse Almanak 2001 zijn inmiddels achter de rug. Het Jaarboek, dat grotendeels in het teken van 'water' staat, werd gepresenteerd in het Waterschapsgebouw Regge en Dinkel te Almelo. Het Waterschap heeft inmiddels voor al haar medewerkers (ca. 400 mensen) een exemplaar besteld als kerstgeschenk. Dat betekent niet alleen financieel een leuke opsteker maar ook naamsverbreiding van het VDI onder een grote groep mensen, die we anders misschien niet zouden bereiken.

De presentatie van de Twentse Almanak gebeurde in de watermolen Bels in Mander, de plek bij uitstek om het nostalgische Twente te promoten.

Nu we toch aan het presenteren zijn nemen we gelijk ook maar even het nieuwe boek van Gerrit Kraa mee. Dit (jeugd)boek heeft als titel 'Mooier dan vrede' en gaat over gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in een Twents dorp. En over verliefdheid en wat daar allemaal bij komt kijken. De presentatie vond plaats op 9 november jl. in De Oosterhof in Rijssen. Het boek is een uitgave van Uitgeverij Callenbach, het Van Deirse Instituut is de verkoper ervan. De Pedagogische Academie Edith Stein uit Hengelo heeft op basis van dit boek een lesmodule samengesteld voor het basisonderwijs. Voor docenten geldt dat zij veel informatie over de eigen streek en haar geschiedenis bij het VDI kunnen vinden.

De drie genoemde boeken zijn verkrijgbaar bij het VDI en in de boekhandel.

Niet verkrijgbaar bij het VDI maar wel bij de boekhandel en de moeite van het vermelden waard is het boek van Henk Kok, de funeraire specialist van Nederland. Hij heeft een encyclopedie geschreven over gebruiken en tradities rondom de dood, genaamd 'Funeraire Encyclopedie'. Je kunt het met recht zijn levenswerk noemen. Begin jaren '50 verzamelde hij al gegevens over begrafenisrituelen; in zijn auto had hij een schriftje waarin hij alles opschreef wat hij in Nederland tegenkwam. In 1962 kwam hij in contact met het Meertens Instituut waar J.J. Voskuil (jazeker, de schrijver van de onvolprezen romancyclus Het Bureau) hem hielp bij het opzetten van een deugdelijk kaartsysteem. Een jaar of drie geleden begon Henk Kok zijn materiaal systematisch te bewerken en stelde hij zijn encyclopedie samen.

De encyclopedie is geïllustreerd met vele foto's en tekeningen, waaronder materiaal uit de collectie van het VDI. Reden waarom Henk Kok op een ochtend tijdens de koffie plechtig een exemplaar kwam overhandigen aan de directeur van het VDI.

Henk Kok is al 40 jaar lid van de Oudheidkamer Twente en organiseerde in het verleden samen met Herman Hagens de tentoonstelling 'De laatste gang' in het

Rijksmuseum Twenthe. Daar schreven ze samen ook weer een mooi boek over, maar dat is al lang niet meer verkrijgbaar.

En tenslotte: hij groeide op aan de Noorderhagen in Enschede en was jarenlang het buurjongetje van.... J.J. van Deirse, waarmee de cultuurhistorische cirkel weer rond is.

Op 18 oktober 2000 werden we vereerd met een bezoek van een groot aantal medewerkers van de Openbare Bibliotheek Enschede. Op uitnodiging van onze meneer Taat kwamen ze eens kijken naar wat onze archieven, bibliotheek, knipselarchief en collectie zoal aan documentatie-materiaal te bieden hadden. Dat bleek niet mis te zijn. Zwaar onder de indruk verlieten de bibliotheek-medewerkers aan het eind van de ochtend het Elderinkshuis. Want laten we eerlijk zijn: wat je op het gebied van streekculturele geschiedenis in het VDI niet kunt vinden, dat is de moeite niet waard.

Begin 2001 zal een werkgroep Streekcultuur worden opgericht, de deelnemers komen uit de verschillende disciplines binnen het VDI. De werkgroep zal geleid worden door de twee nieuwe bestuursleden voor streekcultuur, de heren W.v.d. Bosch en J.Weber. Tevens krijgt de werkgroep als opdracht mee de organisatie van cursussen, lezingen en excursies door het VDI stevig aan te pakken en nieuw leven in te blazen.

We gaan even terug in de tijd want op 8 juni 1955 kreeg de Oudheidkamer Twente een trouwjapon ten geschenke. Het kostuum was in 1893 gedragen door de moeder van de schenkster in Usselo. De conservator van de Oudheidkamer, tevens directeur van het Rijksmuseum Twenthe, was toen Dr. C.C.W.J. Hijszeler. In zijn dankbrief aan de schenkster schrijft hij o.a.: *“Wij kunnen U de verzekering geven dat we alle moeite zullen doen dit kostuum door de tijden heen te bewaren”*.

Bij een periodieke controle werd vastgesteld dat het kostuum (alleen al door het bewaren) slijtage begon te vertonen. En belofte maakt schuld, dat staat bij ons hoog in het vaandel. We konden dus niet anders dan besluiten tot restauratie door een externe deskundige. Dat zou een kleine f 3000,- gaan kosten. We mochten ons er echter niet voor in de schulden steken en dat hoefde ook niet, want vijf grote modehuizen uit de regio namen gezamenlijk de kosten voor restauratie voor hun rekening.

Het kostuum, bestaande uit rok, jak en ceintuur van zwarte zijde met ingeweven bloemmotief, ligt nu in Tilburg bij restauratie-atelier De Tiendschuur. Naar verwachting krijgen we het aan het eind van het eerste kwartaal van 2001 weer terug, in volle glorie. We houden u op de hoogte.

Een nieuw jaar breekt aan, 2001. Zoals te doen gebruikelijk stuur je dan je relaties een kaartje met daarop de beste wensen. Dat gaat al vele generaties lang zo, al wil het kaartje zelf nog wel eens veranderen. Ik ben eens gaan snuffelen in onze prenten-

collectie naar iets toepasselijks en jawel hoor, daarin was een voorbeeld van hoe men dat lang geleden deed. Een ingekleurde gravure met een uitgebreide reeks voorstellingen. Links en rechts ziet u lijdens- en martelwerktuigen. Onderaan drie bijbelse tafereelen: Abrahams offer, de kruisiging en Jonas door de walvis op het strand gespuwd. In het midden een blanco ruimte om zelf een heilwens in te schrijven. Ter gelegenheid van het nieuwe jaar 1808 werd dat gedaan door ene J. Hoek uit Almelo, in een fraai handschrift met veel krullen en halen. Onze fotograaf maakte er een foto van voor 't Inschrien. Ik denk dat de tekst daarop niet goed leesbaar zal zijn, dus die geef ik u, met mijn beste wensen voor het jaar 2001, hierbij.

Aukje Krommendijk

*Nieuw Jaars wensch
Aan mijn Veeligeliefde
Oom en Moei*

*Die mij zijt een schild en hoeder
Op dit aangevangen Jaar
Kom ik U met wenschen tegen
dat de Hemel met zijn zegen
U wil lonen hier en hier naar
Mogt het na mijn wil gelukken
Nimmer kwam U 't kwade drukken
Alle goen dat ons volmaakt
Wil hij die het waare leven
Is U uit zijn volheid geven
Ja ik wensch dat gij 't hier maakt
Dit wensch
U L dw dienaar en Neef
J Hoek
Almelo 18 1/1 08*

2001 - JAAR VAN HET WATER

HISTORISCHE WATERWERKEN IN TWENTE

J.J.H. Meijer

Twente is vanouds een waterrijk gebied. Talloze beken en riviertjes voerden hun (regen)water af naar lager gelegen gebieden, waar het water in veel situaties uitstroomde in moerassen ('broeken'). Deze broeken waren zelf weer brongebieden voor beken.

Mensen wisten al snel dit oppervlaktewater tot hun eigen voordeel aan te wenden en wel op heel uiteenlopende wijzen. We openen het jaarthema 'Water' met een kort overzicht van historische waterwerken waarbij gebruik werd (of nog wordt) gemaakt van het oppervlaktewater: scheepvaart, waterkrachtwerken, visserijen, vloeiveiden, beveiliging en bleken.

Scheepvaart

Bekend is, dat een aantal van onze Twentse riviertjes bevaren werd door zompschippers. In droge perioden konden zij hun schepen alleen laten varen door dammen in die riviertjes op te werpen. Tot aan die dam steeg dan het water, men voer door tot aan de nieuw opgeworpen dam, stak die door en voer nog een stukje verder, mee met het wegstromende water, totdat men opnieuw te weinig water onder de kiel had en een eind verder opnieuw een dam moest opwerpen. Tastbare herinneringen aan dit aspect van de Twentse (en Achterhoekse) scheepvaart zijn niet meer aanwezig. Wel is deze scheepvaart uitstekend beschreven in: *Varen waar geen water is*, van drs. G.J. Schutten (Hengelo, 1981).

Watermolens

Heel bekend zijn de Twentse watermolens: vroeg-industriële waterkrachtwerken, waar met opgewekte waterkracht een machinerie voor malen, olieslaan of houtzagen in beweging werd gehouden. Het betreft inderdaad opgewekte energie: de natuurlijke loop van onze riviertjes was zodanig, dat daar niet voldoende verval aanwezig was om waterkracht voort te brengen. Men zocht dan in de naaste omgeving van de betreffende waterloop naar een plek, waar wel een stevig hoogteverschil aanwezig was. Daar werd het molenwerk aangelegd en vervolgens de hoofdstroom daar naartoe geleid door een gegraven nieuwe verbinding. Benedenstrooms werd dan weer een verbinding met de hoofdstroom aangelegd. In veel gevallen kreeg de oude, oorspronkelijke beek- of rivierloop de naam van 'Omvloed' en vervulde die Omvloed de afwateringsfunctie voor overtollig water. Een goed voorbeeld hiervan is te vinden bij de Oldemeule in Eule, gem. Hengelo. De Omvloed, dus de oorspronkelijke loop van de

Eulerbeek, is nog volledig aanwezig en intact. Verdere informatie over de vele watermolens in Twente vindt u in: *Molens, Mulders, Meesters*, van H. Hagens, (Almelo, 1979).

Visserijen

Een nog nauwelijks ontgonnen geschiedkundig onderwerp is dat van de visserij in Twente. Volgens overlevering waren de Twentse riviertjes en beken, toen het water nog schoon was, zeer visrijk. Uiteraard ontdekte de mens mogelijkheden om op zo eenvoudig mogelijke wijze toegang te verkrijgen tot die visrijkdom. Al dan niet gegraven zij-armen van de waterlopen werden afsluitbaar gemaakt. Had men vis nodig, dan werd de doorgang gesloten en de vis er naar behoefte uitgeschept. Onder meer was een dergelijke Visserij aanwezig op de Hof Espelo bij Enschede. Deze wordt genoemd in: *Geschiedenis van den Hof Espelo*, door mr. G.J. ter Kuile jr.

Ook bij het erve Tesink In Boekelo, gem. Enschede, was zo'n Visserij aanwezig. De vorige eigenares-bewoonster mevrouw L. Wissink-Bezoen, zelf enthousiast volkskundige, vertelde ruim 25 jaar geleden, dat haar schoonouders nog van de Visserij gebruik hadden gemaakt: Kwam er onverwacht visite, dan moest er meegegeten worden. Dat was nooit een probleem, er kon altijd snel een verse vismaaltijd op tafel worden gezet. Eén haal met een emmer door de Visserij was meestal voldoende voor een stevig maal. Aan deze visserij kwam een einde, toen Texoprint op de Boekelose Beek ging lozen. Dat zal ook gegolden hebben voor de visserijen bij Twickel, naast de Moestuin, genaamd 'Lepel en Vork'.

Een andere vorm van visserij was die bij de watermolens: aan één van de waterdoorlaten werd een houten korf aangebracht, waarin met name de met de stroom mee-zwemmende paling werd opgevangen. De installatie is nog zichtbaar op een afbeelding van de reeds eerder genoemde Oldemeule in: *De Twentsche Watermolens* (Almelo, 1922) door mr. G.J. ter Kuile. In het algemeen kunnen we echter blijven stellen, dat het onderwerp 'visserij in Twente' een nog onontgonnen historisch gebied is.

Vloeiweiden

Ook over het fenomeen 'vloeiweiden' is weinig bekend. We worden er aan herinnerd in veldnamen. In Twente was men gewend geraakt aan overstromingen en had men ontdekt dat, mét het overstromingswater, ook meststoffen (kleideeltjes) werden aanvoerd. Via de vloeiweiden gebruikte men nu de bemestingswaarde van het overstromende water.

Men omgaf de vloeiweide met een walletje om op die wijze het water beter en langer te kunnen vasthouden en de bezinking van de meststoffen te optimaliseren. Zo zijn er overal in Twente in de omgeving van waterlopen restanten van vloeiweiden te vinden. Een heel bijzonder systeem vinden we op het landgoed 'De Wildernis', vlak bij Hof Espelo in Enschede. We vinden daar een soort sawa-achtig systeem van vloeiweiden,

waarbij het water steeds naar lager gelegen vloeiveiden kon overstromen. Het zijn de maten, die beschreven zijn in: *Handboek Het Overijssels Landschap*, uitgave 1989, pag. 91. Gelukkig conserveert eigenaar Het Overijssels Landschap dit vloeiveidenstelsel zorgvuldig en is zelfs bezig met een inventarisatie van alle vloeiveiden in de Landschapsreservaten.

Een goed voorbeeld van een vloeiveide is de ijsbaan bij Twickel, waarvan een foto bij dit artikel is afgebeeld.

Met de modernisering van de landbouw raakte deze bemestingstaktiek op de achtergrond, was te weinig regelbaar. Ook het onderwerp 'vloeiveiden' zou nog nadere studie kunnen gebruiken.

Beveiliging

Oppervlaktewater speelde ook een rol bij de beveiliging van de mens in Twente. Veel oorlogen in het middeleeuwse en na-middeleeuwse tijdperk in het oosten eindigden door het niet meer kunnen betalen van soldij. De afgedankte soldaten zochten dan hun eigen inkomen en deden dat veelal door het Twentse platteland af te stropen en leeg te roven. Ook is een aantal reguliere plunderingen door legers in Twente bekend. Een middel om overvallen en plunderingen te voorkomen of althans te

Vloeiveide bij de Noordmolen te Delden.

Foto: H. Klerebezem.

bemoeilijken, was de omwalling en omgrachting van boerderijen (en uiteraard van kastelen, die we hier echter buiten beschouwing zullen laten). Op tal van plaatsen zijn nog restanten van deze wallen en grachten te vinden, en onder meer beschreven in: *De Duvelshof in De Lutte* en in enkele opmerkingen over de boerderijgeschiedenis in Twente, in 't Inschrien nr. 8, jaargang 1976, en *De Hof te Brunink in Broekheurne*, in het Jaarverslag 'Oudheidkamer Twente' over het jaar 1966, beide van de hand van ondergetekende.

Daarnaast wijzen we nog op de Harrevelder- of Statenschans aan de Buurserbeek in Haaksbergen, een grensversterking waarschijnlijk uit de Tachtigjarige Oorlog, gelegen tussen de oude weg van Münster naar Deventer en de bevaarbare Buurser- of Schipbeek. Een aantal jaren geleden werd deze aarden vesting met stevige gracht gerestaureerd.

Ook hier ontbreekt het nog aan uitputtende studie, al vinden we een verdienstelijke aanzet in: *Monumenten van Losser*, deel 1, door L.H.M. Olde Meierink, in het hoofdstuk 'Borgen en Hoven', terwijl met name over de omwalling van boerderijen resultaat van onderzoek te vinden is in H. Hagens: *Boerderijen in Twente*, (Utrecht, 1992) hoofdstuk II.

Voormalige eendenkooi bij het erve Aaltink in Deldenerbroek.

Foto: H. Klerebezem.

Bleken

Met de opkomst van de textielnijverheid in Twente ontstond de behoefte om het geweven witte doek te kunnen bleken. Ook hier ontdekte men het gebruik van oppervlaktewater in combinatie met zonlicht. Op een groot aantal plaatsen in Twente werden in verbinding met bestaande beken en riviertjes bleken aangelegd, watersystemen van parallel lopende sloten met tussengelegen grasvelden. Het te bleken textiel werd op het gras uitgespreid, uit de bleeksloten werd er water overheen geschept en vervolgens deed het opdrogende water in combinatie met de zon haar blekende werk. Bij de bleken ontstonden ook gebouwen, waarin de textiel in lange banen opgehangen kon worden voor het nadrogen. Het woonhuis op de hoek van de Haaksbergerstraat en de Oldemeulenweg in Eule, gem. Hengelo, is een nog goed herkenbaar overblijfsel van zo'n hoog bleekgebouw. Ook de Bleek in Haaksbergen, waar de Morsinkhofweg de Schipbeek kruist, ooit het woonhuis van Oudheidkamer Twente-voorzitter Dick Jordaan JGHzn., is een voortzetting van zo'n gebouw.

Naast de bleken voor de textielindustrie waren er ook dorpsbleken, waar de vrouwen uit het dorp hun was te bleken legden. Zulke bleken waren er onder meer in Rijssen en Delden. De enige nog overgebleven bleek vinden we in Losser: de Dorpsbleek, een zorgvuldig onderhouden monument.

Eendenkooien

Een laatste wateraanleg in Twente die we hier bespreken, is de eendenkooi, opnieuw een fenomeen waarover weinig studie bekend is. Op een oude kaart in het archief 'Oldemeule' wordt een eendenkooi aan de achterzijde van het kasteel vermeld, tegen de Eulerbeek. Daarnaast was er een eendenkooi bij het Aaltink in Deldenernerbroek en één op Twickel. Ir. C. Brunt schreef over beide laatstgenoemde een artikel (met afbeeldingen) in het Twickel-bulletin 1989-2, p. 30-33. Over eendenkooien in Nederland in het algemeen vinden we informatie bij: Sietzo Dijkhuizen: *Eendenkooien* (Zutphen, z.j.).

EEN ONBEKEND ORGEL VAN ELBERINK

H.C.J. Wullink

Aan de Oostwal te Ootmarsum staat het klooster en verzorgingshuis Maria ad Fontes. De geschiedenis van het klooster gaat terug tot 1850. In dat jaar werd een noviciaat gesticht.

Op het terrein van opvoeding en onderwijs hebben de Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort, ook genoemd les Soeurs de Notre Dame, sindsdien een belangrijke rol gespeeld.

Stichteres van de kloosterorde was Julie Billiard, geboren in 1751 in het Franse Curvilly. Vanaf 1822 was de orde in Nederland een feit.

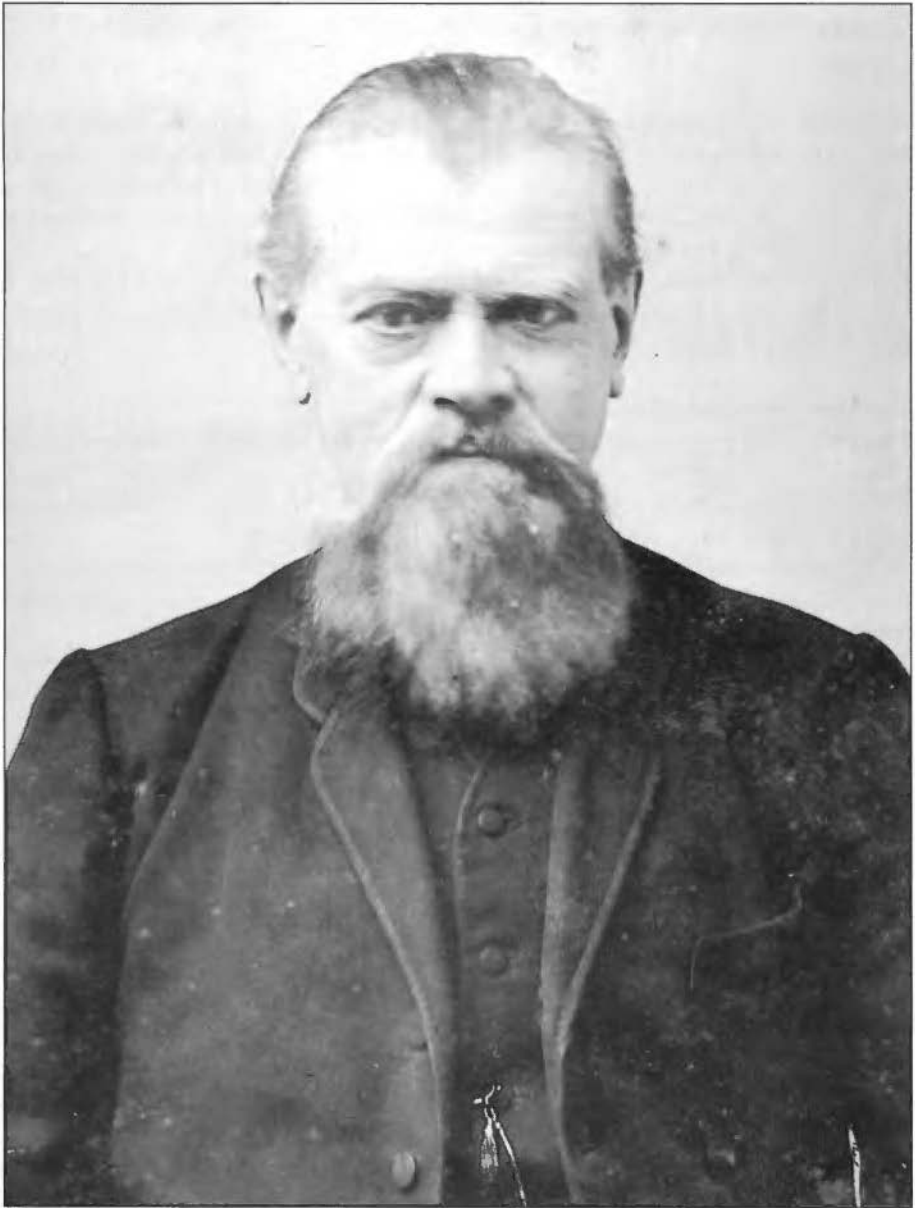
In Ootmarsum onderging het kloostergebouw diverse uitbreidingen. In 1936 werd het oude complex afgebroken. Op dezelfde plaats verrees het nieuwe klooster. In 1871 schonk de heer Brands te Utrecht, vader van zuster Salesius, een orgel voor de kapel van het klooster. De Oldenzaalse orgelmaker Gerard Elberink (1825-1897) werd aangezocht om het instrument te vervaardigen.

Gerardus Elberink – orgelmaker (1825-1897)

Gerardus Elberink werd geboren in Geesteren (O) als zoon van de landbouwer Albertus Elberink en Gesina Lammerink. Hoe hij in aanraking kwam met de orgelbouw blijft een raadsel. Zijn leerjaren bracht hij mogelijk door in het bedrijf van Jonathan Bätz (1787-1849) en diens opvolger Christian Gottlieb Friedrich Witte (1802-1873) te Utrecht, maar dit kon tot dusver niet onomstotelijk worden aangetoond.

Omstreeks 1855 vestigde hij zich in Oldenzaal, waar hij huwde met de Oldenzaalse Antonetta Hendrika van Zutphen. Het eerste nieuwe orgel van zijn hand kwam in 1856 gereed voor de parochiekerk van Rossum, waar een componerende pastoor de scepter zwaaide.

Het werk van Elberink getuigt van grote degelijkheid en stoelt op ambachtelijke tradities. Toepassing in een vroeg stadium van de magazijnbalg en expressions (steminrichting op metalen pijpen) geven aan dat hij op de hoogte was van de ontwikkelingen. Dit betekende niet dat de gevaren van de opkomende fabrieksbouw over het hoofd werden gezien. Hij liet zich niet in met toepassing van inferieure materialen en moderne tracturen. De disposities van hem weerspiegelen opvattingen van de tweede helft van de negentiende eeuw, dat wil zeggen het gebruik van weinig vulstemmen en tongwerken. Daarbij moet men de voorkeur voor fluiten en 8-voets strijkers (open labiaalpijpen met enge mensuur) ook bezien vanuit het praktisch gebruik in de R.K. kerk. Op het positief (het tweede manuaal) van het orgel in zijn geboortedorp Geesteren kwamen vier 8-voets registers (Vioolpraestant, Liefelijke gedekt, Viola di

*Gerardus Elberink, orgelbouwer
(foto ter beschikking gesteld door fam. H. Lutikhuis te Enschede)*

Gamba en Roerfluit) en drie fluitregisters (Salicet 4 vt, Fluit douce 4 vt en Spitsfluit 2 vt) voor.

Begin 1994 doken enkele foto's van de familie Elberink op, waaronder een uniek portret van de orgelmaker. De leeftijd van de geportretteerde is naar schatting veertig tot vijfenveertig jaar. Een deel van de op de achterzijde van de foto genoteerde tekst luidt: *"Hij (Elberink) maakte voor zijn vrouw 'n orgeltje met liedjes erop; deze draaide zijn vrouw af voor de vogeltjes, die de liedjes overnamen en naftoten."*

Omstreeks 1890 stopte Elberink met de orgelmakerij. Hij woonde toen niet meer in Oldenzaal, maar aan de Molenstraat in Enschede bij de familie Sanders, de schoonouders van zijn dochter.

Het orgel te Ootmarsum

De eerste bespeling van het orgel in de kapel van het klooster te Ootmarsum vond plaats op 4 september 1871. In november volgde de eindkeuring door J. Schoonderbeek, muziekmeester en organist te Rijssen. Ook het nieuwe Elberink-orgel in de R.K. kerk van Tilligte (1868) was door hem onderzocht.

In de *Annalen* (dagboek) van het klooster is de inhoud van het keuringsrapport integraal overgenomen. Voor een belangrijk deel zijn de volgende gegevens daaraan ontleend.

De dispositie bestond uit zeven stemmen of registers, geen pedaal. De voetmaten worden niet vermeld, maar deze zijn voorspelbaar en daarom hier toegevoegd. Over de registers straks meer.

De dispositie luidde:

1. Vioolprestant 8 vt
2. Viola di Gamba 8 vt
3. Roerfluit 8 vt
4. Fluit amabilis 8 vt
5. Siciliëne 4 vt
6. Fluit angelika 4 vt
7. Piramidefluit 2 vt

Verder: Crescendo, Piano, Forto, Calcant, Ventiel.

Het keuringsrapport

In het keuringsrapport wordt artikelgewijs aangegeven of het pijpwerk van de afzonderlijke registers en de intonatie voldoen aan de bepalingen in het bestek. Daarnaast zijn de gebruikelijke superlatieven gebruikt om de kwaliteit van het uitgevoerde werk te onderstrepen. Maar er worden ook originele opmerkingen gemaakt. Zo is de intonatie van de Viola di Gamba lieflijk en: "Ware ze zachter geworden, haar karakter zoude zijn verloren geraakt, 't snijdende en zeer zachte te vereenigen behoort nog altijd tot de vrome wenschen der orgelmakers".

De klank van de Roerfluit wordt tot C groot als duidelijk gekwalificeerd, hetgeen "eene bepaalde zeldzaamheid is".

De Fluit amabilis onderscheidt zich van de Roerfluit door haar 'eigendommelijk' karakter. Ze is schoon geïntoneerd.

Over de Fluit angelika (engelenstem) wordt opgemerkt dat het moeilijk te bewijzen zal zijn of ze aan haar naam beantwoordt.

Het technisch vernuft van Elberink blijkt uit de aangebrachte voorzieningen, die zijn omschreven met Crescendo, Piano en Forto. Deze toepassingen preludeerden op wensen en technische mogelijkheden, zoals die gestalte kregen in nieuwe tracturen. Met behoud van de mechanische tractuur introduceerde Elberink een novum, waarmee hij tegemoet kwam aan de muzikale smaak in de tweede helft van de negentiende eeuw. Schoonderbeek merkt in zijn keuringsrapport op dat de orgelmaker uitstekend geslaagd is in de constructie van deze dynamische mogelijkheden. Het Piano (zacht) en Forto of Forte (sterk) zijn goed uit te voeren, maar het gebruik van Crescendo (in toonsterkte toenemen) eist volgens hem veel geoefendheid. Zijn verklaring dat de geluidsleer op dat gebied nog weinig schreden voorwaarts heeft gedaan, maar dat orgelmakers misschien meer vaste wetten voor het aanwassen van het geluid ontdekken, past in die tijd. Op een mechanisch orgel is een dergelijke inrichting tamelijk zeldzaam, maar op een orgel met pneumatische tractuur zou het een algemeen voorkomende inrichting worden. Overigens experimenteerde zowel H.B. Lohman als C.F.A. Naber, bouwer van het orgel in de Herv. Kerk te Delden, al met een piano-forte-trede.

Het voorgestelde onderzoek om de samenstelling van het orgelmetaal vast te stellen, zoals in de bestekken van Elberink nader staat omschreven, wordt door de leiding van het klooster als overtollig beschouwd. De gegoten platen voor het vervaardigen van de pijpen zijn niet geplet, maar wel geschaafd, een aspect dat Elberink zelf in zijn uitvoerige bestekken opnam en toelichtte.

Tenslotte passeren de windlade, balg met toebehoren, winddruk en temperatuur (stemming) de revue. Er zijn proeven genomen om huiling of doorspraak te ontdekken, "doch alles bewijst de soliditeit van den maker", aldus de onderzoeker.

De registers

Het toekennen van bepaalde voetmaten aan registers is niet zonder risico daar diverse stemmen in verschillende voetmaten voorkomen; zo ook alle hieronder genoemde registers. Als toelichting op de dispositie kan het volgende dienen:

De dispositie van het tweede klavier (positief) van het Elberink-orgel in de R.K. kerk te Vierakker (1873) vormt een herhaling van de dispositie in Ootmarsum. Vierakker heeft slechts één stem meer, namelijk een Vox angelica 8 vt. Het is verleidelijk in dit geval de gelijknamige stemmen van beide orgels dezelfde kenmerken en eigenschappen toe te kennen.

1. De Vioolprestant 8 vt is een variant van de Prestant (het belangrijkste orgelregister) met de enigszins strijkende toon van een viool. Dit impliceert een aanmerkelijk engere mensuur dan van een Prestant. Het register kwam dikwijls voor op het tweede of nevenklavier.

Waarschijnlijk stonden in Ootmarsum deze pijpen zoveel mogelijk in het front. Ze zullen een legering hebben gehad met een hoog tingehalte. In Vierakker spreekt dit register alleen in de Discant.

2. De Viola di Gamba 8 vt is een open, metalen stem van zeer enge mensuur met een strijkende toon. Voor het laagste octaaf worden wel houten pijpen geplaatst. Deze stem komt eveneens voor als 4 vt en, in mindere mate, als 16 vt. In Vierakker is het groot octaaf gecombineerd met de Fluit Amabilis.
3. De Roerfluit 8 vt is een halfgedekte metalen of (deels) houten, stem en komt eveneens voor als 4 vt, zelden als 2 vt of 16 vt. In Vierakker is ze geheel van metaal. Onder metaal wordt verstaan een legering van lood en tin. In Geesteren bevatte het pijpwerk in het front tien ponden lood bij honderd ponden tin. Het overige pijpwerk bevatte honderd ponden lood bij dertig ponden tin.
4. De Fluit amabilis (of amabile) 8 vt is een gedekte houten, soms metalen, stem en komt eveneens voor als 4 vt. Heeft een iets engere mensuur dan de gewone gedekte fluit. De klank is lieflijk zacht en week. In Vierakker is deze stem geheel van metaal; misschien identiek aan de Liefelijk Gedekt 8 vt op het tweede klavier van het voormalige Elberink-orgel te Geesteren.
5. De Siciliëne 4 vt, ook wel genoemd Salicet of Salicionaal (lat. Salix, wilg) is in Vierakker een open fluitwerk van metaal met kleine voetopeningen. De grootste pijpen worden soms van hout gemaakt. Voor Geesteren werd de naam Salicet gebruikt; aldaar geheel van metaal met kleppen en rollen. Hoewel andere voetmaten voorkomen, wordt de Siciliëne door sommigen vereenzelvigd met een 4 vt.
6. De Fluit Angelika 4 vt (lat. engelenstem) is in Vierakker van C-h1 van gedekt pijpwerk, verder conisch.
7. De Piramidefluit 2 vt is in Vierakker van conisch, metalen pijpwerk. Voor het doel een aantrekkelijke dispositie: een paar strijkers en een bijzondere collectie fluiten. Zonder enige twijfel zal het orgeltje dat Elberink voor zijn vrouw maakte een of meerdere van deze fluiten met kleine voetmaat hebben bevat. Bach laat een aria in cantate 206 beginnen met de woorden: "Hört doch ! der sanften Flötenchor". Mutatis mutandis zijn deze woorden van toepassing op de fluiten van de Oldenzaalse meester.

De orgelkas

Ten aanzien van de kas of het orgelmeubel tasten we volledig in het duister over de wijze waarop Elberink dit kleine orgel of positief heeft vormgegeven. **Zijn er misschien lezers die over een oude foto beschikken?**

Verklaring orgeltechnische termen

Dispositie – registersamenstelling

Fluiten – fluitregisters met weke, ronde klank (wijde mensuur)

Front – voorzijde orgelkas

Kas – orgelmeubel

Magazijnbalg – hoofdbalg met horizontaal rijzend bovenblad

Mensuur – maten van de pijp, zoals de diameter

Orgelmetaal – legering van lood en tin

Register of stem – rij pijpen die een eenheid vormt door vorm en klankkleur

Tractuur – verbinding van toetsen en registerknoppen naar de windladen. Ook wel regeerwerk genoemd

Vulstem – een register dat één of meer boventonen laat horen die met de aangeslagen toets correspondeert

Windlade – verdeelkast van de aangevoerde wind ten behoeve van de pijpen

Dank ben ik verschuldigd aan de heer A. Jansen te Almelo die mij een afschrift van de betreffende passage uit de Annalen deed toekomen.

Literatuur

B. Morshuis, Klooster Maria ad Fondes heeft prominente plek in Ootmarsum, in: Jaarboek Twente 1999.

H.C.J. Wullink, Enige gegevens betreffende Gerardus Elberink en zijn werk, in: Abraham zien en andere artikelen over het orgel (Voorburg 1985).

H.C.J. Wullink, Een 'vermaerd en beroemd' orgelmaker in Vasse; orgelgeschiedenis van de H. Josephkerk, in: Jaarboekje 1994/1995 van de Hist. kring Vasse Mander Hezingen

MERK- EN STOPLAPPEN COLLECTIE OUDHEIDKAMER TWENTE (VDI) 1

M. Paskamp-van Santen

Een aantal jaren geleden - ik assisteerde Aukje Krommendijk toen bij de verzorging van de realia op de bovenste verdieping van het Elderinkshuis - kwam er een mevrouw bij ons met de vraag of wij haar aan een borduurpatroon voor een merklap konden helpen. Wij lieten haar de kleine collectie merk- en stoplappen zien die de Oudheidkamer rijk is, maar een telpatroon hadden we niet. Ik herinnerde mij echter een oud nummer van het handwerktijdschrift Ariadne, waarin een dergelijk patroon stond afgebeeld, en daarmee kon ik de mevrouw toch nog gelukkig maken. Het nummer dateerde uit de zeventiger jaren, waarin estriken vloeren, wagenwielen met lampenkapjes als lichtarmatuur en geveltekens aan de wand zeer gewild waren. De merklap, volgens telpatroon met driedraads, kleurecht DMC-garen op stramien geborduurd en achter glas in een lijst gevat, werd eveneens als folkloristische uiting aan de muur gehangen.

Maar wat een verschil, als men deze namaak vergelijkt met de oorspronkelijke exemplaren, waarvan er vanaf de 16de eeuw tot begin 1900 vele bewaard zijn, en die vanaf eind 19de eeuw door musea en particulieren zijn verzameld.

Wat is een merklap dan eigenlijk en wat maakt hem zo aantrekkelijk?

Functie

Merklappen zijn niet meer dan oefenlappen, waarop jonge meisjes tussen 8 en 15 jaar oud het borduren leerden van letters, cijfers en motieven. Met het volborduren van zo'n lap was een 'proeve van bekwaamheid' afgelegd en werd het meisje in staat geacht het geleerde toe te passen op kleding en allerhande huishoudlinnen.

De diverse motieven dienden als versiering (vaak in de vorm van randen); het gebruik van letters en cijfers had een nuttige functie. Hiermee werden kleding en linnengoed 'gemerkt' met de initialen van de eigenaar, de cijfers gaven aan de aantallen van iedere soort aan.

Dat merken werd vanaf het begin van de 17de eeuw belangrijk, toen door de toenemende welvaart (vooral in het westen van ons land) het voor een toenemend aantal mensen mogelijk werd meer, en meer soorten textiel aan te schaffen.

Wanneer men dan bij het reinigen (dat toen overigens niet zo vaak gebeurde) afhankelijk was van een gemeenschappelijke bleek, moest het eigen goed herkenbaar zijn. Erfgenamen van kleding en linnengoed voegden hun initialen aan de al bestaande toe.

Kenmerken

De merklap heeft dus geen folkloristische achtergrond, hoewel er motieven op voorkomen die tot de volkskunst zijn terug te brengen. De naam 'merklap' is overigens modern. Uit de vroegste tijd zijn bijvoorbeeld de termen 'stickdoeck' (sticken = borduren), of 'letterdoeck' bekend. Het kenmerk van de letterdoeck is het erop voorkomen van het op verschillende wijzen herhaalde alfabet, aangevuld met motieven. Zowel Gotische als Romeinse letters zijn daarop in minuskuls en kapitalen geborduurd, enkellijnig en dubbellijnig. Meestal ontbreken de j, q, u, y en z, de s wordt soms als \$ en de N verkeerd om weergegeven.

Zowel de letters als de motieven werden van voorbeelden nageborduurd, meestal in kruissteek of stiksteek. Nog lang werden oude motieven, afkomstig uit spaarzame 16de – en 17de- eeuwse (buitenlands) patronenboekjes, op merklappen gebruikt. Maar uiteraard ontstonden ook nieuwe, die door de kinderen naar eigen fantasie werden toegepast. Ze zijn te verdelen in bijbelse, symbolische en wereldse motieven.

De gebruikte materialen zijn meestal fijn linnen waarop met zijde is geborduurd. In de 17de eeuw wordt wel met linnen garen gewerkt, met zijde op wollen mouseline (vlagendoek), of met een wollen draad op katoen omdat dat goedkoper was. In de 19de eeuw komt stramien (grof weefsel) in gebruik. De oudste merklappen zijn vaak hoog en smal in bv. Noord-Holland en Noord-Brabant; in andere provincies, bv. in Groningen en Friesland, worden ze vaker in de breedte gemaakt. Later zijn ze meestal vierkant. De gebruikte motieven kunnen een aanwijzing zijn, in welk deel van het land een bepaalde merklap is gemaakt: in de ene streek worden bepaalde patronen namelijk vaker gebruikt dan in andere.

Tot in de 19de eeuw zijn geen twee merklappen eender. De meisjes waren vrij in de keuze van motieven en kleuren en de plaatsing ervan op de lap. Er zijn er die geheel symetrisch zijn, soms is een middenas gebruikt en staat de motieven in rijen, vaker is het doek willekeurig vol geborduurd. Soms is er dan ruimte tekort; dan kan bijvoorbeeld een alfabet niet worden afgemaakt of komt een motief wat in de knel. In het borduurwerk zitten vaak telfouten en de randen zijn meestal niet afgewerkt.

De stoplap

Naast de merklappen en letterdoeken zijn er nog de stoplappen, waarvan vele fraaie exemplaren bekend zijn vanaf de 16de eeuw. Zowel de merklap als de stoplap zijn tegenwoordig nog slechts zelden ergens te koop en dan goed aan de prijs!

In de vier nummers van 't Inschrien van dit jaar zullen drie voorbeelden van een merklap en één van een stoplap worden afgebeeld en beschreven.

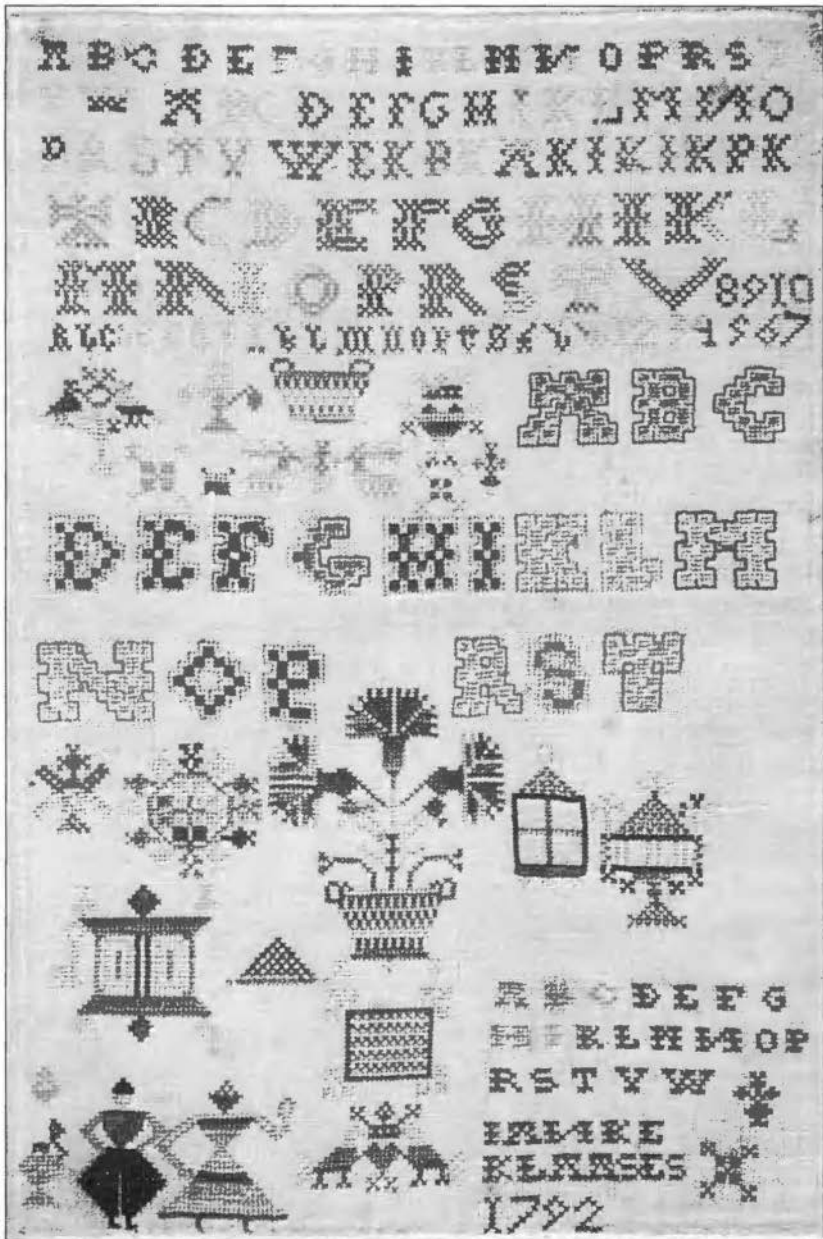

Foto: Wim Kampjes

Letterdoek

afmetingen: 26,5 x 40 cm

materiaal: linnen geborduurd met zijde

steken: kruissteek en stiksteek

asymetrisch, zonder rand.

Jaartal 1792

Maakster: Janke Klaases

Op deze doek zijn voornamelijk letters geoefend in verschillende uitvoeringen: enkele en dubbele rij kruissteek, in rij 7/8/9/ omgewerkt met stiksteek. Op rij 6 na allemaal hoofdletters.

Motieven:

Rij 7/8: Levensboompje met 2 vogels, boompje met 3 bloemen, hengsel(was)mand, vierpuntige ster,....., man met twee herten, gekroond hart, daaronder vierpuntige ster, vrouw,

Rij 11: Windmolen, geometrische figuur, mand met anjers, kast?, monstrans

Rij 12: kussenkast met kaststel en sleutel (1), stapel fruit, schaakbord

Rij 13: hartje met kruis, boompje met libelle?, Man en vrouw met spiegel, vrouw met 2 vogels, pot met drie bloemen, vierpuntige ster.

De levensboom is een van de voornaamste motieven op merklappen, wordt vaak vereerd of bewaakt door twee mensen of dieren, meestal vogels. Hij is levenszinnebeeld bij uitstek. Ontspringt vaak uit een vaas of urn: de levensbron.

Het hert staat voor zachtmoedigheid en fierheid.

Kroon: eeuwigheidssymbool.

Hart met kruis: het Heilig Hart van Christus.

Vierpuntige ster (vierkant) symbool wereld/natuur.

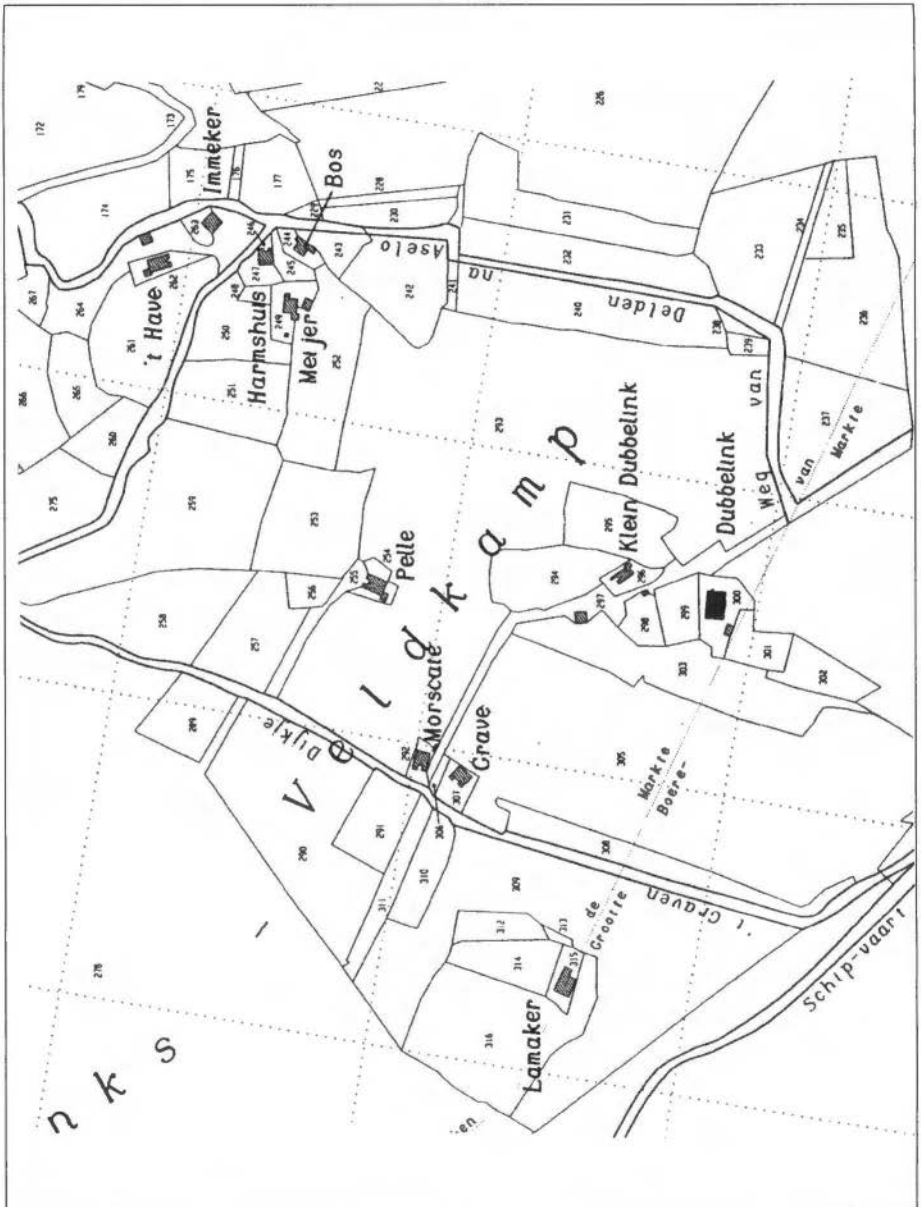
Achtpuntige ster: zinnebeeld van Bethlehem.

Geraadpleegd:

- Schippers-van Lottum, M.G.A., 'Over merklappen gesproken...; de geschiedenis van de Nederlandse merklap vooral belicht vanuit Noord-Holland', (Amsterdam, 1980)

- Meulenberg-Nieuwburg, A. e.a., 'Merklapmotieven en hun symboliek', (Amsterdam, 1974)

- Catalogus tentoonstelling: 'Merklappen uit Twents bezit', gehouden in 1974 in het Twents – Gelders Textielmuseum te Enschede

Het Dubbelink en omgeving volgens de kadastrale kaart van 1832.

Op deze kaart is 'Grave' het huis waar Jan Musebelt en Berend Bernink woonden.

DE HAVEZATE DUBBELINK

J.W. Hakstegen

De omgeving van Delden heeft in het verleden meerdere havezaten gekend. De meeste zijn reeds lang verdwenen, maar hun namen leven nog voort, zoals Hagmeule bij Bentelo, Oldemeule bij Oele en Dubbelink bij Azelo.

Het bezit van een havezate was van groot belang, omdat dit één van de voorwaarden was om tot de Ridderschap te worden toegelaten of, zoals men dat toen noemde tot de Ridderschap te worden verschreven.

Niet ieder versterkt huis dat door een gracht was omringd, werd als havezate aange-merkt. Daaraan werden bepaalde eisen gesteld, welke in de loop der tijd soms werden herzien. Zo moesten vanaf omstreeks 1630 de bezitters reeds minstens 60 jaar lang tot de Ridderschap zijn verschreven. 'Ridderschap en Steden' (Zwolle, Kampen en Deventer) vormden samen het gewestbestuur. De bezitters van een havezate moesten behoren tot de Nederduits Gereformeerde Kerk. Verder moest het huis 'adellijk betimmerd' zijn en de erbij behorende landerijen moesten tenminste 25.000 gulden waard zijn.

Het Dubbelink komt als erkende havezate voor op de lijst die dateert uit 1663. Het huis is echter al veel ouder.

De komst van de Fransen in 1795 betekende voor de bewoners van de havezaten het einde van hun macht, daar toen het gehele bestuursstelsel in ons land ging veranderen. Dit hield tevens een vermindering van hun inkomsten in. Veel havezaten raakten daarna in verval en werden in de negentiende eeuw afgebroken.

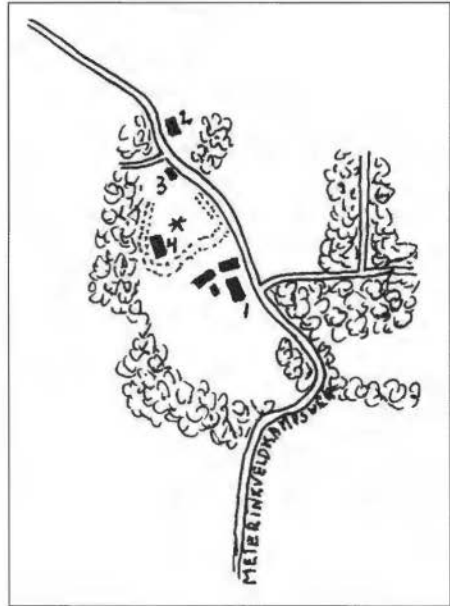
De bezitters

In het schattingsregister van Twente van 1475 staat Dubbelink vermeld. Over het erve waren tienden verschuldigd aan het Huis Almelo. Op 21 juni 1480 werd het erve door de toenmalige bezitter Herman de Reiger opgedragen aan de bisschop van Utrecht, David van Bourgondië. Herman werd toen door de bisschop beleend met het 'erve en goet Dubbelink geleege in t' Carspel van Delden Burschap Aselo, mit Toppe, mit twige, mit waeter ende weiden ende met allen sijnen toebehoir, olt ende nije' (Overijsselse Leenprotocollen' dl 2, Zwolle 1995).

Na Herman hebben zijn zoon Melchior en zijn kleinzoon, eveneens Melchior, het huis als leenman bewoond. Als deze laatste in 1559 overlijdt, gaat de belening over op zijn zuster Hendrikje, die samen met haar jongere zuster op Dubbelink blijft wonen. Hendrikje trouwt met Johan Rammelman. Van deze familie hebben vier generaties Dubbelink bewoond, namelijk Johan, Melchior, Balthasar en opnieuw een Melchior. De laatste overlijdt in 1689 kinderloos. Dan gaat de belening voor vijf/zesde deel over op zijn oudste zuster Maria, en hun moeder Willemina blijft voor een zesde deel met

Plaats waar de gracht nog te zien is.

- 1 Erve Dubbelink
- 2 Dubbelinkserve
- 3 Bakspieker
- 4 Meestershuis
- * plaats waar de havezate heeft gestaan

'Meestershuis' (4) opname 1980. Foto: H. Kleerebezem.

De pachters

Een berekening van de jaarlijkse inkomsten geeft het volgende beeld: Het huis Dubbelink wordt bewoond door Egbert Tankink. Hij heeft 8 mudde land, een bakschuur en een boomgaard in gebruik voor een pachtprijs van f 93.-.- per jaar. (1 mudde is een oude landmaat die overeen komt met ongeveer een halve hectare).

De pacht van Berend Dubbelink op het erve Dubbelink, de boerderij behorend bij de havezate wordt, zoals in vele pachtovereenkomsten uit die tijd, opgegeven in natura, doch met de mededeling dat het ook in geld mag als hij niet in natura kan betalen. Barend bewerkt ruim 11 mudde land en zijn jaarlijkse lasten worden als volgt omschreven: “ 32 schepel rog à 25 stuivers t’schepel = f 40.-.- 16 sch. boekweit à 1 gld. = f 16.-.- Vuursteengeld en toepachten 1 varken, vlas, hoenders tezamen f 23.-.- Voor extra stk land f 5.-.- Totale pachtpenningen f 84.-.- p. jaar”.

Hermen en Berend Pelle, die samen de Pellerije bewonen, betalen beiden aan vuurstedegeld en pacht f 21.-.- en als toepacht “1 paar hoenders en 20 eijers”.

Jan Musebelt betaalt f 20.-.- per jaar, evenals Teunis Morskate en Berend Bennink. Aldus bedragen de jaarlijkse inkomsten van het gehele Dubbelinkbezit f 279.-.-. Wanneer de lasten ad f 24.-.- aan vuurstedegeld en f 5.-.- aan de 1000^{sc} penning worden afgetrokken, dan blijft er aan zuiver jaarlijks inkomen f 250.-.- over (H.A.T

Dubbelinkserve (2) in 1990. Foto: H. Kleerebezem.

het goed beleend. Willemina verkoopt dit deel in 1694 voor f 1900 aan Jacob van Wassenaer Obdam. Dit is de eerste bemoeienis van Twickel met Dubbelink.

De gezusters Rammelman dragen in 1711 de havezate over aan hun neef Philip Hendrik Blankvoort, zodat ook hij tot de Ridderschap kon worden toegelaten. Hij overlijdt reeds een jaar later en vervolgens wordt zijn broer Johan met Dubbelink beleend. Johan trouwt in 1719 met Johanna Isabella Bernhardina van Munchausen, afkomstig van de havezate Oldemeule. Als Johan in 1721 overlijdt, is zijn vrouw universeel erfgename. Zij hertrouwt in 1730 met Derk Mulert tot Baeckenhagen. Het paar stond er echter financieel slecht voor en moest een hypotheek van f 15.000,- nemen met Dubbelink als onderpand. De hypotheekverstrekker was Hendrick Podt in Deventer.

In 1747 neemt Adolf Wilhelm Unico van Munchausen, die officier was in het leger, de havezate met hypotheek over. De rente over de hypotheek wordt echter slecht betaald en in 1751 wordt Dubbelink dan ook openbaar geveild. Er zijn meerdere inschrijvers, maar het blijkt, dat Unico Willem, graaf van Wassenaer Obdam de nieuwe eigenaar wordt.

Het Dubbelink Twickelbezit

Graaf Unico Willem kocht volgens de akte het herenhuis, het bouwhuis en andere getimmeren, de hof, grachten, plantages, eikenhakhout, het gestoelte in de kerk, het recht van verschrijving in de Ridderschap van Overijssel, de landerijen en de daaruitgaande tienden, het erve Dubbelink, het plaatsje de Pellerije, het huis bewoond door Teunis Morskate en de huizen en woningen bewoond door Berend Bennink en Jan Musenbelt, "alles in eenen kring en bij malkander gelegen, leenhorig aan de provincie van Overijssel en Huis Almelo". De graaf betaalde daarvoor f 9.162,-.

Vóór de verkoop reeds was er correspondentie tussen hypotheekverstrekker Podt en de graaf waaruit blijkt, dat de graaf de hypotheek kon overnemen. De rentmeestersrekeningen van Twickel vertonen in de jaren na de koop ook jaarlijks rentebetalingen aan Podt.

Bij de verkoop waren de volgende voorwaarden gesteld: 1. Gewas en pachten op Martini 1751 blijven ten profijte van de verkoper. 2. De 50ste en 100ste penningen en de kosten van approbatie zijn voor rekening van de koper.

Op 15 januari 1752 bevestigt Podt, dat hij een bedrag van 5600 guldens als eerste termijn in een verzegelde zak heeft ontvangen "van de heer tot Twickel wegens aencoop van het huis en de havezate Dubline" (Huis Archief Twickel 3759).

Het goed werd aangeslagen voor vier vuursteden, totaal f 24,- per jaar. Hiervan betaalden B. Bennink en J. Musebelt ieder 1 gulden, zodat er door de graaf nog f 22,- per jaar betaald moest worden. Verder was er nog een jaarlijkse last van vijf à acht gulden wegens de 1000ste penning.

3759). Aan hypotheekrente aan Podt wordt echter ook jaarlijks f 120.-- afgedragen. In de loop der tijd hebben meerdere taxaties van het gehele goed plaatsgevonden. Zo wordt in 1711 de havezate, inclusief tienden en bouwland getaxeerd op f 22.612.--.

In het Huisarchief van Twickel bevinden zich de akten van belening waarin achtereenvolgens de graven Unico Willem (1753), Carel George (1767) en Jacob Unico Willem van Wassenaer Obdam (1801) door de provincie Overijssel met de havezate worden beleend (H.A.T. 3761). Evenzo zijn aanwezig de akten, waarin zij door het Huis Almelo worden beleend met de tienden uit Dubbelink (H.A.T. 3762).

Verbouwingen

In de archieven wordt gesproken over havezate Dubbelink en de erbij gelegen boerderij erva Dubbelink.

Hoewel de naam havezate Dubbelink nog erg lang blijft bestaan, moeten we toch aannemen dat deze waarschijnlijk reeds in de achttiende of begin negentiende eeuw is afgebroken en vervangen door een boerderij. In de verkoopbrief uit 1751 wordt nog gesproken van het huis met gracht, dus de havezate. Bewoner was toen Egbert Tankink, die in de brieven en rekeningen ook Egbert Dubbelink wordt genoemd. Niet duidelijk is, of hij in de havezate zelf, of in de bijgebouwen woonde. Dit laatste lijkt waarschijnlijk, doch ook is het mogelijk, dat toen reeds een boerderij binnen de grachten heeft gelegen.

Wanneer we de rentmeestersrekeningen en materiaallijsten voor verbouwingen bezien, dan vinden we, dat in 1764 wordt gesproken over de 'melkkamer en het hok daarnaast'. Ook dit wijst op een boerderij binnen de gracht. In 1788 vindt een visitatie plaats door de rentmeester en de timmermansbaas. Hun conclusie luidt dan: 'onherstelbaar'. Het blijft echter onduidelijk, welke woning het hier betreft. Mogelijk heeft toen de afbraak plaats gevonden en heeft men op dezelfde plaats een boerderij gebouwd, die men wel Dubbelink-havezate blijft noemen. Zekerheid hierover hebben we echter niet. Archiefnummer 3767 bevat een bestek en omschrijving van een nieuw te bouwen huis dat in de plaats van het af te breken oude huis moet komen. Jaartal en tekening ontbreken. De nieuwe boerderij krijgt een lengte van ruim 71 voet en bevat onder meer een melkkamer, weefkamer, koestal, bakkamer, zolder en bedsteden. Herhaalde malen komt de opmerking voor dat verschillende met name genoemde materialen van het oude huis, die nog in goede staat verkeren, weer voor het nieuwe huis moeten worden hergebruikt.

Later heeft weer nieuwbouw plaats gevonden, want in H.A.T. nr. 1885/6 wordt gesproken over Dubbelink-havezate anno 1838. Ook de gevelsteen in de huidige boerderij vertoont dat jaartal. Deze boerderij, die thans nog bestaat, werd echter wel naast de oude, maar direct buiten de gracht gebouwd.

Achtereenvolgende pachters waren: 1751 Egbert Tankink (Dubbelink)
 1807 Jan Dubbelink
 1861 B.J. Dubbelink
 1938 F.J. Willemsen

De boerderij Dubbelink-erve (ook genoemd erva Dubbelink of Klein Dubbelink) werd tijdens de aankoop in 1751 reeds bewoond door Berend Dubbelink. Ook dit erva werd geheel vernieuwd. In 1816 was het bakhuis geheel vervallen en een jaar later blijken 300 pannen vervangen te worden. In 1841 werd het erva opnieuw verbouwd.

Achtereenvolgende pachters waren: 1751 Berend Dubbelink
 1759 Hermen Dubbelink
 1807 Willem Staal en J. ten Hof
 1861 H. Willemsen.

Tegenover deze boerderij ligt nog de zgn. 'bakspieker'. Nazaten van de 'Dubbelinks' weten te vertellen, dat volgens overlevering dit gebouwtje nooit een bakspieker is geweest, maar een plaats waar de boeren vroeger hun pacht in natura moesten betalen. Rond het erbij gelegen 'meestershuis', waar vroeger de schoolmeester van Azelo woonde en dat tegen een deel van de oude bijgebouwen is gebouwd, zijn nog de restanten van de gracht van de havezate te zien.

Ook van de bedrijfjes Morskate (of Marskate), Muzebeld en Pelle, alle drie behorend tot het bezit van de havezate, zijn verbouwingen en de achtereenvolgende pachters bekend. Daar dit artikel vooral de havezate betreft, wil ik hier niet verder op ingaan.

BEKENDE BOEKEN UIT DE BIBLIOTHEEK VAN DE OUDHEIDKAMER TWENTE (VDI) 1

Dick Taat

Onder deze titel zal ik dit jaar aandacht schenken aan enkele bijzondere uitgaven. Als u wilt weten hoe de vorige generaties dachten over Twente of over de plaatsen in deze landstreek, dan kunt u goed terecht in de bibliotheek in het Van Deinse Instituut.

De schrijvers uit de Middeleeuwen hadden een ander wereldbeeld dan de geleerden uit de Gouden Eeuw. De monniken in de kloosters kopiëerden de registers van eigendommen en oorkonden van de bisschoppen, de lagere geestelijkheid, de adel en de steden op perkament, in enkelvoud. De vermelding van een plaats was al een heel werk. En het vereist nu heel wat spuurwerk en studie om de namen van huizen, erven, buurtschappen en steden terug te vinden in de stukken.

Gemakkelijker is het om historieschrijvers in de fraai gedrukte, omvangrijke aardrijkskundige woordenboeken en plaatsbeschrijvingen te raadplegen. Bij de 'oude drukken' bevinden zich enkele zeldzame exemplaren uit de zeventiende eeuw, met een scala van kennis over al of niet relevante gegevens en opsommingen van wetenswaardigheden. Uiteraard vraagt het inlevingsvermogen een selectieve geest om de gedateerde teksten in te passen in de geschiedschrijving van de eenentwintigste eeuw. Er zijn voorbeelden te over van overnames van oudere, minder betrouwbare, maar zeer originele voorgangers. De samenstellers van de compilaties vermelden gegevens uit elkaar tegensprekende bronnen: "Sommigen zijn van mening... anderen hebben de gevoelens van ... ook zijn er die denken dat ..." Dergelijke opmerkingen zijn natuurlijk een uitdaging om zelf op onderzoek uit te gaan naar die nog oudere bronnen.

VOORBEELDEN van bekende boeken zijn:

- P.C. Hooft: *Neederlandsche Histoorien*, Amsterdam, 1642.
Vermeldt niets over Twente, want eindigt met 1584. Dan is Twente in het westen amper bekend.
- Hugo de Groot: *Nederlandsche jaerboeken en historien*, Amsterdam, 1681. Vermeldt de veldtocht van Prins Maurits in 1597 en noemt Enschede, Goor en Oldenzaal. 'De wegen waren nog slechter dan de oorlog'.
- Guicciardini: *Niderlands Beschreibung*, Duitse uitgave van 1581. Geeft informatie over steden, dorpen, havezaten, enz. Ook van Twente; deze uitgave bevat de oudste provinciekaarten.
- Merian: *Topographia Germaniae Inferioris*, Frankfurt, 1659.
- Mensohn Alting: *Germania Inferioris*, 1697
- François Halma, *Tooneel der Nederlanden*, 1725

TWENTA is het tweede gedeelte van het *Overyffel-*
sche Stift, in betrekking op het eerste, en het derde; in

de landstaale TWENTE genoemd, als of men zeide; het *Tweede Deel*. De Bisschop van *Utrecht* heeft het in eigendom gekreegen, zonder twyfel door de zelve kunstnaryen waar door hy meest al het andere zich heeft toegeëigent; hoewel de Gedenkschriften zulks niet vermelden. De fundatiebrief van het *Benedictyner* Klooster in *Dijldest* van het jaar 1006. toont duidelyk genoeg aan; dat die van *Utrecht* al van oudts her in bezittinge van *Twente* geweest zyn. In het eerst heeft het verscheide Graven gehad, gelyk meest alle de Landstreeken; daar de voornaamste van is geweest de Graaf van *Goor* (*De Gore*) die in een oude lyst der Vassallen, Vry Leenman en Vaandrager van de Kerke van *Utrecht* genoemd wordt: Deze heeft in vermogen en aanzien alle anderen overtroffen; gelyk de Graaf van *Koelvorden* in *Drenthe*. Immers heeft Graaf *Godtschalk*, onder Keizer *Henrik de IV.* het gezach gehad over geheel *Twente*, dat is, *Gore*. De onbenoemde Schryver van het Perkamenteboek van *Utrecht* verhaalt, dat de Broeders * *Rudolf* en *Folkert* Graven van *Koelvorden*, zynde Zoonen van de Zuster van *Rudolf*, Grave van *Goor*, die dan eens Heer, dan eens Advokaat, dan eens Vaandrager genoemd word, en onder Bisschop *Baldewyn* eenig gezach en bestier in *Twente* gehad heeft; en wel wat meer aan de rivieren de *Vecht* en de *Rekle*; wat minder in *Amze* / of *Enze*. Dit landschap is veel kleinder als *Drenthe*: in aart van grondt is het byna gelyk, maar het is beter bebouwt. Van den Noordt- en Oostkant word het bepaalt door het Graafschap *Benthem*, van het Zuiden door het Graafschap *Zurphen*, en een gedeelte van het Bisdome *Munster*: naar het Westen door het eerste gedeelte van *Overyffel*, het welk boven de andere den naam heeft van *Salandt*, of *Sallandt*. TWENTE seu GORE Comitatus, ziet men getekent in de Kaarten van den Heere *Alting*, tusschen de rivieren *Vechta* en *Reccla*, Tab. VI. Pars II. en *Gore* zelfs aan het voorste van de *Reccla*; insgelyks *Eenze*, nu *Enschede*, een weinig de rechterhandt af; zie beide deeze titels boven; als ook *Salon* en *Sallandia*. Dat *Twente*, van *Thwa*, *Twee*, zoo veel is als het tweede deel, *Drenthe* het derde deel, en dat *Sallandt*, of het eerste deel, aldus *Ente* weleer geweest of genoemd is, of heeft kunnen genoemd worden; schryft de Heer *Alting* op de titels SALLANDIA en TRENTA. Van het Graafschap *Koelvorden*, zie COVORDIA; van *Hoborst*, HORSTA.

Een deel van de tekst over de 'twente' uit het Tooneel van Halma.

De boeken zijn gebonden in een prachtige leren of perkamenten band. De vrijwilligers van het V.D.I. hebben ze schoongemaakt met een borsteltje, met stofdoekjes en een soort stufje om vlekken te verwijderen. Met een stofzuiger bij de hand om na elk boek eventueel opgewaaid stofdeeltjes of vluchtende 'beestjes' op te vangen! Daarna zijn ze elders vakkundig geïmpregneerd, zodat de conservering optimaal is. Een kostbare operatie!

FRANÇOIS HALMA:

TOONEEL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN EN ONDERHORIGE LANDSCHAPPEN

Geopent in een Algemeen HISTORISCH, GENEALOGISCH, GEOGRAPHISCH
En STAATKUNDIG W O O R D E N B O E K,

waar in de aloude, de opvolgende en hedendaagsche staat dezer gewesten naar de orde van 't A.B.C. ontvouwen en opgeheldert wordt, enz.,
gedrukt door Hendrik Halma, Landschaps en Akademie-drukker te Leeuwarden in 1725, 2 delen in één band.

François Halma maakte gebruik van vele oude en nieuwe geschiedenissen, opgetekend door zijn voorgangers en collega's historieschrijvers. Hij maakte gebruik van 'Handvesten, Brieven, Aantekeningen en andere Schriften'. De inhoud is 'Met Behulp van verscheidene Kenners Bijengegadert en samengesteld'.

Dit lijvige boek is na het overlijden van Halma vervolgd door Brouwerius van Nidek 'Met naukeurige Landkaarten en Printverbeeldingen versiert'.

Een boek van deze omvang met zo'n overstelpende hoeveelheid informatie is een uitdaging voor de lezer. Eigenlijk moet zo'n levenswerk niet gelezen, maar geraadpleegd worden. Niet zozeer om kennis te vergaren, als wel om inzicht te verkrijgen in de stand van de wetenschap in de Gouden Eeuw. Op het eerste gezicht wist men toen meer dan nu. De schrijfstijl straalt een zekere zelfverzekerdheid uit. Hoewel de auteurs enige reserves tonen door veel zijden te belichten van elk 'item', schijnt men wel overtuigd te zijn van de juistheid van de verklaringen. Het is encyclopedische kennis, die wordt opgediend in alfabetische volgorde. Er zijn steeds verwijzingen naar andere vindplaatsen en soortgelijke items. Consequent met vermelding van de meestal oudere bronnen.

Het is een interessante studie om ook die voorlopers na te gaan. Moeilijk is het niet, want de boekdrukkunst stond in de Nederlanden altijd al op een hoog peil. De oude Nederlandse taal wijkt niet zo veel af van de onze. Ervaring in de studiezaal leert, dat leken onmiddellijk lezen begrijpen kunnen wat er staat. De taal is wat plechtstatiger, maar helder en klaar.

Titelpagina van Halma. Het formaat van dit boek is 40 x 29 x 10 cm !

De letters zijn in zwart en rood gedrukt.

De onderzoeker komt dan terecht bij kronieken en vroege geschriften en zelfs bij middeleeuwse boeken, die inmiddels ook toegankelijk zijn in moderne uitgaven. Er zijn voorbeelden te over, die het stellig waard zijn opnieuw in ons gewest nader te bestuderen. Dan wordt duidelijk dat veel latere schrijvers als Craandijk, Van Hoogendorp of Harm Boom, dikwijls zonder vermelding, de zeventiende-eeuwse voorgangers klakkeloos aanhalen.

LEZINGEN

Overzicht van de lezingen, die de Lezingencommissie voor het eerste halfjaar 2001 heeft georganiseerd voor de leden van de Oudheidkamer Twente en de donateurs van het VDI.

Lokatie: Renatakerk, Brinkstraat 70 te Enschede (verlengde Oldenzaalsestraat voorbij de Boulevard).

Aanvang: 20.00 uur.

Toegangs prijs voor niet-leden/donateurs: f 5,-.

Kalenderfeesten in Twente: 15 januari 2001

Onder deze titel houdt dr. Everhard Jans, die studeerde aan de Universiteit van Münster, een actuele voordracht met dia's. Sinds de romanserie 'Het Bureau' van J.J. Voskuil weet half Nederland wat diens visie is op oude gebruiken. Wat niet bewezen kan worden, bestaat niet!

Onder dat motto kijkt Jans op een nieuwe wijze naar gebruiken als de Pinksterbruid, het vlöggeln, het Paasvuur en het midwinterhoornblazen (hij zat jarenlang in de 'Kemissie'). Volkskunde heet nu Europese ethnologie. Ook de neo-folklore, zoals braderieën en folkloristische markten, zal aan de orde komen. Zijn voordracht wordt geïllustreerd met kleurendia's uit het Euregiogebied, gemaakt tussen 1950 en nu.

Funeraire curiosa in europa: 12 februari 2001

De heer Henk Kok, bekend van de Teleacserie over begrafenisgebruiken in Europa, neemt ons mee naar funeraire curiosa. Zo zal hij ons, aan de hand van 80 kleurendia's, vertellen over de crematieputten van Hannibal, de nieuwe begraafplaats van Nice uit 1987, over de catacomben van Parijs en de fascinerende Joodse begraafplaats van Praag. De oudste grafsteen daar dateert van 1439, de jongste van 1787. De grafkelder van het Huis Habsburg-Lotharingen van de Kaisersgruft in de Kapuzinerkerk in Wenen komt na de pauze aan de orde.

De bij uitstek deskundige heer Kok heeft inmiddels een nieuw boek op zijn naam staan: de 'Funeraire Encyclopedie'.

Houtconstructies in overijssel: 12 maart 2001

De zojuist tot hoogleraar Bouwgeschiedenis in Leiden benoemde prof.dr.ing. Dirk Jan de Vries, geboren Zwollenaar, zal ons inwijden in de traditionele houtconstructies in stad en land van Salland en Twente.

Aan de hand van kleurendia's vertelt hij over regionale timmermanskunst bij kerken, burgerhuizen en boerderijen, waarbij ook de kappen een rol spelen. Ook de afgrenzing (of verwantschap) met houtconstructies in Nedersaksen en Westfalen zal hij behandelen.

De heer de Vries doet ook veel aan dendrochronologisch onderzoek. Zijn proefschrift behandelt o.m. de invloed van de Domtoren-architectuur uit Utrecht bij laat-gotische kerken in het Oversticht. Hij zit in het bestuur van de Arbeitskreis für Hausforschung.

Die Münzprägung des münsterischen Täuferreiches und die Medaillen auf die Wiedertäufer zu Münster: 27 maart 2001

Dr. Gert Dethlefs, als wetenschapper werkzaam aan het Landesmuseum te Münster, zal voor ons in het Duits (langzaam sprekend) een lezing houden over het muntwezen en de medaillen van de Wederdoper-periode (1534/35). Ongeveer tien jaar geleden had hij het genoegen dit betoog te houden voor de Numismatische Kring te Enschede. Het onderzoek ging verder, en graag brengt deze bij uitstek deskundige u op de hoogte van de stand van het huidige onderzoek. De medaillen werden door de tegenstanders van de Wederdopers geslagen om te herinneren aan de smadelijke ondergang van deze 'beweging'.

De volwassendoop brengt het elitair bewustzijn van de Wederdopers tot uitdrukking. De moeite waard!

Literatuur in Enschede, vroeger en nu: 2 april 2001

Jan van de Velde, bekender onder zijn schrijversnaam 'Ben Frey', maakt ons deelgenoot van zijn studie naar oudere en jongere schrijvers in Enschede. Dat begint al met het 'Brulfteleed' van Blijdenstein uit het begin van de 19de eeuw, en voert via Cato Elderink naar Johan Buursink, Anne van der Meiden en Willem Wilmink. Zelf is Ben Frey ook een zeer verdienstelijk dichter in de Twentse streektaal, met fraaie korte gedichten. Hij schreef eveneens een Twentse grammatica, die herdrukt gaat worden. Een boeiende avond in en over Enschede

De lezingencommissie
Everhard Jans

EXCURSIE

Excursie naar de **expositie: 'Das Königreich der Täufer'** (Wederdopers) in het Stadtmuseum aan de Salzstrasse 28 in Münster op **zaterdag 27 januari 2001**.

Veel historici hebben zich beziggehouden met de Wederdopers, een revolutionaire protestantse sekte, die in Münster het einde van de Wereld wilde afwachten.

In samenwerking met de IJsselacademie te Kampen en de VORG organiseert het Van Deinse Instituut een dagtocht naar een belangwekkende expositie die een boeiend beeld geeft van dit brokje historie.

Programma:

Vertrek: 9 uur vanaf station Hengelo.

Koffie met taart in een vakwerkboerderij uit 1598 te Welbergen.

Aankomst in Münster, warme maaltijd bij Gasthaus Leve (voor eigen rekening).

Bezichtiging van de tentoonstelling onder deskundige leiding.

Entree: gratis.

Verder gelegenheid om o.l.v. dr. E. Jans de Dom en andere kerken te bezichtigen.

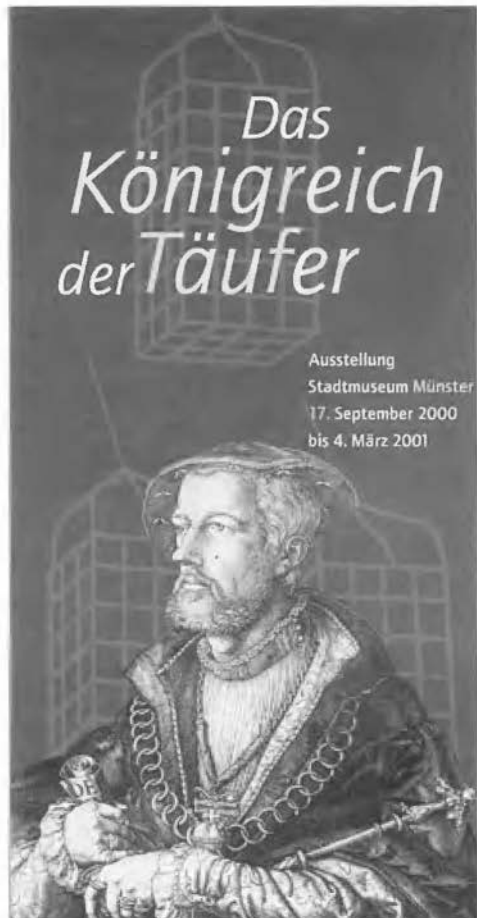
Vertrek om 16.30 uur vanaf het Schloss (Schlossplatz).

Aankomst bij station Hengelo: 17.45 uur.

Opgave voor deelname **telefonisch** bij het Van Deinse Instituut te Enschede **vóór 20 januari**, tel. 053-4334577 (kantooruren).

Prijs deelname: f 55.- (inclusief koffie en taart), te betalen in de bus. (Graag gepast!)

Everhard Jans

Boekennieuws

NIEUWE UITGAVE: WOORDENBOEK VAN DE OVERIJSELSE DIALECTEN

INSCHRIEN

Harrie Scholtmeijer

Jarenlang heb ik 't *Inschrien* gelezen zonder te weten wat het woord 'inschrien' betekende.* Het blijkt het vakje te zijn in de dekenkist (of klerenkist, of ook wel tuugkiste) waarin de sieraden e.d. bewaard werden. In mijn eigen dialect van West-Overijssel komt dat woord niet voor. *Inschrien* is een typisch Twents woord, dat in deze vorm voorkomt in Ambt-Delden, Glanerbrug, Goor, Markelo, Vasse, Hellendoorn, Saasveld en Vriezenveen, en ook nog in Hardenberg. In Enschede en Haaksbergen is het *inskrien*, dus met *sk-* in plaats van *sch-*, en in Holten en Raalte eindigt het woord op een *-m*: *inschriem*. In Almelo is het deel *in-* verdwenen en spreekt men van *schrien*. Dat laatste woord staat dicht bij het Nederlandse *schrijn*, volgens de 'Van Dale' (o.a.) een 'klein, fraai bewerkt kistje voor kostbaarheden'. Dat een Nederlandse lange *ij* correspondeert met een oostelijke *ie*, is heel gebruikelijk. Oorspronkelijk heeft zich in de Nederlandse *ij*-woorden ook een *ie* bevonden, maar in het Nederlands (en in de westelijke dialecten, waar het Nederlands sterk op leunt), heeft die *ie* zich ontwikkeld tot een *ij* - 'gediftongeed' -, en in onze Nedersaksische dialecten niet. Maar er zijn uitzonderingen. In Dalfsen heet zo'n inschrien een *schrijntie*. De uitgang is heel gewestelijk, maar de klinker van het grondwoord *schrijn* is een geval van vernederlandsing.

Inschrien is dus een inwendige schrijn, kort gezegd: een binnenschrijn. In Staphorst is dat verband met *schrijn* niet meer zo gevoeld, maar oorspronkelijk heeft er wel iets van *schrien* gezeten, en toen dat woord niet meer gebruikt en herkend werd, is er een ander, qua klank verwant woord voor in de plaats gekomen: *ienschrift*. Zoiets heet volksetymologie. In het Nederlands komt dat ook wel voor. Toen niemand meer doorzag dat *aventure* kwam van het Latijnse *ad ventura*, 'wat op je af komt', werd het *avontuur*: in de avond naar buiten gaan was immers veel riskanter dan overdag. Zo schoof *avond* het woord *avontuur* in. In Staphorst is op die manier het wel bestaande woord *schrift* als het ware *i(e)nschrien* ingeschoven. Zo verdween dan *i(e)nschrien*, maar de huidige vorm geeft nog steeds aan dat er ook in het westen van Overijssel ooit wel eens dat nu zo Twentse woord geklonken heeft.

Maar als ze in het westen van Overijssel niet meer van *inschrien* spreken, wat zeggen ze dan nu? In Hasselt is het *sieroadenvakkie*, in Kuinre vakjen, of (meer gebruikelijk) in het meervoud: *vakjes*. Dat zijn overigens, naast Staphorst, wel de enig West-Overijsselse opgaven die we hebben. Misschien was het in het westen wel uitzonderlijk om sieraden in de (deken)kist te stoppen. Maar ook in Twente zien we andere woorden voor inschrien: *smokvekke* in Tubbergen, *sierojenvakkie* in Nijverdal, *kleine vakkie* in Vroomshoop. Ook daar zou *inschrien* wel eens op zijn retour kunnen zijn.

Zo zien we dus dat voor één begrip verschillende woorden in omloop kunnen zijn (*over deusien veur 't goldwark* in Gramsbergen heb ik het nog niet eens gehad). Wie een dialectwoordenboek van de hele provincie Overijssel wil schrijven, moet zich daarvan rekenschap geven. Om die reden werken we voor het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten met een heel netwerk van dialectsprekers, verspreid over 69 plaatsen en in totaal meer dan driehonderd personen, die maandelijks voor ons een dialectvragenlijst invullen. Die ingevulde vragenlijsten komen bij de dialectcentrale van het GOS terug, worden daar in de computer ingevoerd, en met behulp van die grote data-base schrijft de redacteur aan het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten.

In 1998 is het project begonnen, en op 2 oktober 2000, dus twee jaar later, kon het eerste exemplaar van de eerste aflevering worden aangeboden aan de Gedeputeerde van Cultuur, de heer J. Kristen.

Twee jaar: dat is snel. Het Limburgse Woordenboek begon in 1960 en de eerste aflevering verscheen in 1982. Het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten begon in 1972, en de eerste aflevering verscheen in 1979. Het Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse dialecten begon in 1979, en de eerste aflevering verscheen in 1984. Overigens: aan al die woordenboeken wordt nog steeds gewerkt. We zien hier een eenvoudige wet in werking: hoe later een woordenboek van start gaat, hoe sneller de eerste aflevering verschijnt. Dat heeft te maken met de technologische revolutie. Op andere dialectcentrales zie je grote kaartenbakken staan, bij ons zit van begin af aan alles in de computer. Als we zeggen 'dat is snel', dan is dat geen al te grote onbescheidenheid. Die snelheid is maar voor een deel onze eigen verdienste.

De late startdatum werkt in ons voordeel, maar ook in ons nadeel. Het klimaat om een woordenboekproject te financieren is, ondanks de toegenomen welvaart, duidelijk minder dan in de jaren zestig en zeventig. Voor het hele project 'Woordenboek van de Overijsselse Dialecten' hebben we zes jaar uitgetrokken. Dat is dus minder dan andere woordenboeken nodig hadden om zelfs maar met één aflevering te komen. In die tijd staan voor het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten zes à zeven delen gepland. Dat wil zeggen: als we ook voor de komende drie jaar een financiering vinden. Anders is het eerste deel dat op 2 oktober is verschenen, teven het op een na laatste.

Maar laten we niet op de zaken vooruitlopen. Vanaf 2 oktober heeft Overijssel zijn eigen inschrien, waar een van de mooiste kostbaarheden van de provincie, de eigen streektaal, veilig opgeborgen en fraai uitgesteld ligt. Opgeborgen om er ook weer af en toe uit te halen. We hopen dat ons project bijdraagt tot het gebruik van de streektaal, omdat men zich gaat realiseren hoe mooi die eigenlijk is, en wat een fraaie verscheidenheid er verloren zou gaan als niemand meer zijn dialect zou spreken. Voor een taal als het Nederlands is de vastlegging van de woordenschat een vanzelfsprekendheid. Naast het grote Woordenboek der Nederlandse Taal (WNT) hebben we andere woordenboeken zoals de 'Van Dale', die hun weg naar het grote publiek moeiteloos vinden. Maar ook het belang van dialectwoordenboeken wordt breed ingezien. Bijna alle provincies in Nederland en Vlaanderen hebben er een. Alleen Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, waar het dialect toch een andere positie heeft dan bij ons, hebben geen provinciaal woordenboek. In Gelderland zijn tot nu toe alleen de dialecten van de Achterhoek en de Liemers in een grootschalig woordenboek vastgelegd. Van alle dialectsprekende provincies was dus Overijssel de enige die het nog zonder provinciaal woordenboek moest doen. Op 2 oktober heeft het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten daarin verandering gebracht.

Harrie Scholtmeijer is coördinator GOS/Woordenboek van de Overijsselse Dialecten.

* Vanaf het eerste nummer van 't Inschrien in juli 1968 staat de betekenis van de naam vermeld op de binnenzijde van het omslag!

Redactie

ANDERE NIEUWE UITGAVEN:

Funeraire Encyclopedie. Encyclopedisch woordenboek over de dood.

H.L. Kok

(Maastricht, 2000) ISBN: 90-901-4096-4. Prijs f 115,- .

Leendert Overduin. Het levensverhaal van een pastor Pimpernel.

A. Bekkenkamp

(Enschede, 2000) ISBN 90-55-1211-18. Prijs f 49,95.

Op kracht van stromend water. Negen eeuwen watermolens op de Veluwe.

H. Hagens

(Hengelo, 2000) ISBN 90-62-89-575-1

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK VAN DEINSE INSTITUUT

Rectificatie juli 2000:

Schrieverij 1914-1941 van Bennad Krikhaar oet Geester. Breef oet Tubbege/Breef oet 't Tukkerlaand
Bernard Krikhaar (Geesteren, 1996)
Streektaal van Geesteren/krantenkronieken

En zo klait weij verdan...: Wiesheden oet 't Tweantse leaven
Gerard Vaanholt (verzameld door). Broekhuis (Enschede, 1999)
Streektaal

Her en der deur et oolde Wolvege
Fokke van Lute
Uitgever: Stichting Stellingwarver Schrieversronte (Oosterwolde, 1980)

Nederlandse dialectkunde: registers 2de druk
A Weijnen.
B Uitg. Van Gorcum (Assen, 2000)

Weverij 'De Eendracht' Haaksbergen, een productie-coöperatie als sociaal experiment
J.B.M. Heerink.
Uitg. Historische Kring Haaksbergen, (Haaksbergen, 1999)

Joodse voornamen in Amsterdam, een inventarisatie van Asjkenasische en bijbehorende burgerlijke voornamen tussen 1669 en 1850
Jits van Straten en Harmen Snel, (Meppel, 1996)

De Begraafboeken van Muiderberg 1669-1811, Indexen van personen begraven op de joodse begraafplaats Muiderberg vanaf 12 januari 1669 tot 21 juli 1811
Uitg. Stichting Bevordering Onderzoek Joodse Historische Bronnen, (z.pl., 2000)

Geert Grote als bekeerling en reformist geplaatst in het kader van zijn tijd
Toespraak op 18 augustus 1984 gehouden in de Lebuïnuskerk te Deventer t.g.v. het 6e eeuwgetij van Grote's sterfdag
C.C. de Bruin
Uitg. Geert Groote Genootschap (Deventer, 1984)

Sporen van verplaatsing, honderd jaar nieuwkomers in Overijssel
Geertje Mak
Uitg. Stichting IJselacademie, (Kampen, 2000)

Daarom bleven wij: Arbeidsbureau in verzet, Hengelo mei 1941 – september 1944
M. Staudt jr.
Uitg. Van Deinse Instituut (Enschede, 2000)

De rust in het juteparadijs verstoord, De staking bij Ter Horst & Co te Rijssen,
3 december 1906 – 28 april 1907
G.J. Bouwhuis
Uitg. Van Deinse Instituut (Enschede, 2000)

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENTST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel

Sinds 1868

Broekhuis

www.boekhandelbroekhuis.nl

*Algemene en
Wetenschappelijke Boeken
en Tijdschriften*

*Kantoorartikelen en
Schrijfwaren*

*School- en Studietoeken
Multimedia*

Broekhuis HENGELO

Enschedeestraat 19 Telefoon (074) 2910267 Fax (074) 2913892
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis Studie Boeken

Esrein 51 Telefoon (074) 2594270 Fax (074) 2568837
E-mail: info@broekhuis-studieboeken.nl

Broekhuis ENSCHEDE

Marktstraat 12 Telefoon (053) 4325210 Fax (053) 4340550
E-mail: enschede@boekhandelbroekhuis.nl

Campus BOEKHANDEL

UT Drienerburgh Telefoon (053) 4892414 Fax (053) 4327229
E-mail: info@campusboekhandel.nl

Hilarius Broekhuis ALMELO

Koornmarkt 24 Telefoon (0546) 456717 Fax (0546) 811831
E-mail: info@hilariusbroekhuis.nl

Libris

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieeünies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma

A. Bonzet

SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE

tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten*